

SLOVO ÚVODEM

Již rok uplynul od vydání prvního ročníku svazku *Kontradikcí*. Stejně tak jako v minulém roce, kdy *Kontradikce* vyšly u příležitosti staletého výročí únorové a říjnové revoluce v Rusku, i tento rok je bohatý na nejedno významné výročí: sto let od konce první světové války je rovněž stoletým výročím nového poválečného uspořádání; Polsko, Česká republika a (s větší ambivalencí) Slovensko oslaví sto let vzniku svých samostatných států, což by mělo vyvolat reflexi nad odlišnostmi obou státních útvarů ve srovnání s jejich současnými protějšky, a to na rovině etnické, geografické a politické (Slovensko a Česká republika coby *rozdělené* státy slaví o něco skromnější 25. výročí, což je skutečnost, která budí větší nadšení u slovenských než u českých elit). Možná ještě větší význam s sebou nese 50. výročí roku 1968 – formativní rok pro sebevnímání disidentů všech odstínů. Jakkoliv budou tyto události vhodným soustem pro mýtotvorbu vládnoucího establishmentu, zároveň nabízejí příležitost pro kritické přehodnocení naší současné společnosti a sil, které ji vytvářejí.

Význam tohoto přehodnocení však během uplynulého roku ještě vzrostl. Různé vývojové trendy v regionu jej znovu učinily předmětem varovného zájmu ze strany západních pozorovatelů. Výsledky voleb v České republice potvrdily pokračující vzestup apolitického multimiliardáře Andreje Babiše a extrémně pravicových stran. Podobně i výsledky prezidentských voleb, jejichž kampaň se nesla ve znamení nenávisti k imigrantům, znovupotvrdily postavení Miloše Zemana. Na Slovensku donutily protesty k rezignaci premiéra Roberta Fica, který je dlouhodobou dominantní figurou na slovenské politické scéně. Zdá se, že se politický prostor otevírá novým politickým silám, nicméně zůstává otázkou, zda ti, kdo do něj vstoupí, budou přijatelnější než stará garda. Polsko na oslavě výročí nezávislosti zažilo jednu z největších extrémně pravicových demonstrací v Evropě za poslední dobu, zatímco vládnoucí Právo a spravedlnost se pokusilo kriminalizovat jakékoliv poukazy na polskou účast na holokaustu. Obnovená studenoválečnická paranoia se snaží svalit na Rusko vinu za veškeré politické ořesy od Trumpa až po brexit. Nový předseda britské Labour Party pak byl obviněn ze špionáže pro Československo, přičemž si média nebyla tak úplně jistá, zda dotyčná země stále ještě existuje!

Poslední z těchto vývojových trendů představuje snad až příliš klasický obrázek situace. Tento trend sice možná vzbudil zájem o středoevropskou oblast a její politiku, nicméně takřka nepozvedl intelektuální úroveň diskuse. Dva diskurzy ovládají situaci: první využívá jazyk populismu, pojem s významnými dějinami a původem, který je

ovšem až příliš často používán jako všeobíjající výraz, který zatemňuje specifickou ideologickou a sociální povahu různých jevů. Až příliš často tento populistický diskurz prozrazuje svůj odpor k „lidu“, následně se chápe jakékoliv příležitosti jej rozpustit a zvolit si nový. Druhá skupina idejí se vyznačuje silnou esencializací Západu a Východu, v níž seriózní analýza přenechává místo primitivní geopolitické perspektivě, přičemž jakákoliv forma nezávislé politiky je vytlačována střetem mezi rusofobií a rusofilii. V tom nejhorším případě obě perspektivy splývají v jakousi ochrannou vizi, v níž zaostalé a k Východu vzhlížející obyvatelstvo utvrzuje sebe sama oproti elitě orientované na Západ. Jelikož ani Východ, ani Západ v jejich současném stavu nás nejsou s to vysvobodit z naší současné situace, lze si jen těžko představit, že nastoupená cesta současného trendu může vést někam jinam než do pekel.

Více než kdy předtím se stává jasnějším, že adekvátní kritika naší tzv. postkomunistické přítomnosti musí lépe porozumět tomu, co ji vytvořilo. Doufáme, že právě *Kontradikce* k tomu poskytnou prostor. Naším cílem je zkoumat, jak různá hnutí a síly, které konstituují tyto společnosti, chápou sebe sama: ideje a ideologie postkomunistického liberálního konzervatismu; disentu; oficiálního a neoficiálního komunismu; socialistického hnutí, které zrodilo jak oficiální komunistická hnutí a strany, tak i jejich nejtvrďší kritiky. Jinými slovy, chceme zkoumat ty procesy, které před lety 1989–1991 umožnily, aby se idea komunismu spojovala s režimy, jež potlačovaly radikálně socialistické myšlenky a činy, a které po letech 1989–1991 vedly k tomu, že se přiblížení k jakémukoliv typu komunismu definitivně prohlásilo za nemožné.

Když tedy tvrdíme, že žijeme v době postkomunismu, nepředpokládáme, že někdy v minulosti komunismus fungoval jako společenský systém a v jisté chvíli fungovat přestal. Pojem postkomunismu odkazuje spíše k někdejší skutečnosti, v níž byl komunismus představitelný, a k současné skutečnosti, kdy pro většinu lidí již představitelný není. Pojmy komunismus nebo postkomunismus jsou pro nás relevantní nikoli proto, že by přesně vystihovaly dvě po sobě jdoucí společenské konfigurace, ale proto, že obracejí pozornost k žádoucím a měnícím se koncepcím politického horizontu. Idea komunismu byla mobilizována komunistickou stranou, naproti tomu představa o nelegitimitě komunismu byla mobilizována stranami, které vystřídalaly u moci strany komunistické. Problém postkomunismu je otázkou po způsobu vyvázání souboru tvrzení o společenské realitě ze souboru představ o její změně. Postkomunismus představuje v tomto smyslu horizont, který vymezuje, co si můžeme představit a co nikoliv. Podmiňuje naše chápání minulosti i budoucnosti, protože radikální představy o budoucnosti svazuje s dávno zavrženou minulostí. A nakonec podmiňuje i kritiku současnosti, protože postkomunismus jako horizont myšlení po nás vyžaduje, aby se kritika dominantního chápání postkomunismu vyrovnala s komunismem. Přesněji, postkomunismus od nás vyžaduje, abychom se vyrovnali s tím, co komunismem nazývá právě sám postkomunismus, tedy s dějinami existujících komunistických stran a hnutí, s dějinami myšlenek, které tyto strany prosazovaly, a s dějinami společností, které tyto strany řídily.

Kritika postkomunismu vyžaduje kritický pohled na „předpostkomunistickou“ minulost. Vyzývá nás k tomu, abychom se z hlediska postkomunistického momentu dívali na ony dějiny, vůči nimž se postkomunismus vymezuje, abychom se dívali na společenské systémy, které se legitimizovaly ideálem komunismu, a ptali se, jak tyto systémy fungovaly, jak vznikly (a jak – ve většině případů – „skončily“), jak byly kritizovány a jak odkaz opozice k „reálnému socialismu“ přispívá k dnešní kritice postkomunismu. Rovněž vyzývá ke kritickému uchopení potenciálních alternativ. Když ve zpětném pohledu pozorujeme spletitý a často tragický historický vývoj, který vedl ke „komunismu“ a k jeho „konci“, můžeme v tomto ohledu rovněž sledovat ideje a aspirace, které tuto historii doprovázely. Spíše než tyto ideje a aspirace a priori odmítat, je nutné je analyzovat v jejich komplexitě a ptát se přitom, proč některé z těchto idejí přetrvaly, ale zároveň se proměnily, jak zas jiné mohly již v zárodku obsahovat prvky své vlastní negace, zatímco ještě jiné byly marginalizovány bez možnosti vlastního uskutečnění.

Naším cílem je tudíž poskytnout prostor pro emancipační kritiku socialistického, komunistického (tj. souvisejícího s komunistickou stranou) a postkomunistického myšlení a praxe. „Emancipační“ proto, že kritika vychází z detailní analýzy a často i z přímé zkušenosti s předměty kritiky, ale zároveň se pokouší prolomit jejich hranice, a umožňuje nám tak překročit horizont porůznu se zjevujících „konců historie“, tj. politických horizontů, které byly vyhlášeny za uzavřené a konečné a vzápětí byly znovu otevřeny. Zde publikované kritické příspěvky tak mají, ať již přímo či nepřímou, „zainteresovaný“ charakter: jako účastníci sledovaných procesů ukazují nejen na momenty mocenského ovládnutí, ale rovněž momenty průlomu a osvobození. Naši autoři zkoumají kontradiktorní potenciál, který je obsažen v takových konceptech jako subjektivita a ideologie, samospráva a znárodnění, antietatismus a stát blahobytu, alternativní kultura a disidentské ghetto, univerzální lidská seberealizace a historicky situovaná transformace.

Proč kvůli tomu všemu zakládat další nový časopis? Za prvé, časopis nám umožňuje neustále držet krok s dobou a soustavně přitom obnovovat svůj kritický postoj, jenž se snaží být vždy adekvátní své přítomnosti. A zatímco novinky se vyznačují svou rychlou pomíjivostí a teorie zas pomalostí, publikování jednou do roka poskytuje autorkám a autorům dostatek času k pozorování jednotlivých procesů, reflexi, analýze a nakonec k reakci. Za druhé, náš časopis chce být specifickým. Není sice prvním mezinárodním časopisem, který si vzal za svou prioritu rozvíjení tradice kritického sociálního myšlení prostřednictvím konfrontace s dějinami socialismu střední a východní Evropy, vládou komunistické strany a postkomunismem. Avšak jiné časopisy, které dříve plnily tuto roli, se později vydaly jiným směrem, a starý projekt tím pádem zůstal nenaplněn.

*

S vědomím tohoto předsevzetí pokračují v tomto svazku naši autoři s vyrovnáním se s postkomunistickou společností a intelektuálními proudy, které ji pomáhaly vytvořit. Snad nejbezprostředněji tento problém pojednává recenze knihy Borise Budena *Zone des Übergangs. Vom Ende des Postkommunismus* (vyšla česky pod názvem *Konec post-*

komunismu: Od společnosti bez naděje k naději bez společnosti) z pera Nedy Genovy, která stále ještě nebyla přeložena do angličtiny, byt nabízí jeden z mála teoreticky podložených pokusů, jak rozumět fenoménu postkomunismu. Peter Steiner na druhou stranu nabízí kritickou perspektivu na postkomunistické rétorické angažmá jednoho z nejprominentnějších bývalých disidentů v regionu – Václava Havla.

V česko-slovenskojazyčné sekci analyzuje Matěj Metelec význam historického disidentského hnutí pro současnou levicu stejně tak jako jejich vzájemné limity. Lukáš Makovický dále zkoumá dílo G. M. Tamáse, který se stal ostrým kritikem současné společnosti a znovu disidentským hlasem ve stále autoritářštějším Maďarsku. Anglickojazyčná sekce přistupuje k disidentskému myšlení prostřednictvím tří textů o díle fenomenologa Jana Patočky: dvě recenze z pera Sergio Mas Díaze a Michaely Belejkaníčové se týkají současných interpretací Patočkova politického významu, článek Alexe Forbese pak pojednává o významu „Evropy“ v Patočkově myšlení a ve filmu *Odysseův pohled* Theo Angelopoulose.

Alain Badiou, který vychází z výrazně odlišné kritické tradice, diskutuje v rozhovoru s Janou Beránkovou o vztahu mezi vlastní filosofií a emancipačním významem komunismu ve světle mj. pokusů, které se v roce 1968 po celém světě snažily o vytržení pojmu komunismu z tenat elit etablovaných komunistických stran. Dirk Dalberg dále recenzuje soubor do angličtiny přeložených esejů významného stoupence českého marxistického humanismu Ivana Svitáka, který se stal jedním z nejtvrďších kritiků československé vlády a po porážce tzv. pražského jara 1968 byl donucen emigrovat. Poprvé je zde rovněž publikován anglický překlad eseje Svitákova současníka, filosofa, teoretika estetiky a historika idejí Roberta Kalivody. Dále otiskujeme rovněž revidovaný překlad (stejně tak jako dosud nepublikovaný originál) literárně-teoretického eseje surrealistického intelektuála, spolupracovníka jak Svitáka, tak Kalivody, Vratislava Effenbergera, jehož myšlení je prezentováno i v úvodní studii Šimona Svěráka. Miroslav Tížik pak recenzuje nedávno vyšlý svazek o dalším aspektu reformního procesu v komunistickém Československu – projekt dialogu mezi reformně orientovanými marxisty a sociálně progresivními křesťany v šedesátých letech.

Katarzyna Bielińska-Kowalewska sleduje jiný pokus o reformu společnosti sovětského typu. V recenzi studie Vladimira Unkovského-Korici o Titově Jugoslávii se zamýšlí nad jugoslávskou tradicí „samosprávného socialismu“ a obhájí Unkovského-Koricovu interpretaci tohoto systému jako formu „státního kapitalismu“. V česko-slovenské sekci dále Petr Kužel analyzuje pojem státního kapitalismu v rámci pokračování „pojmového slovníku“ *Kontradikcí*. Martin Nový se přitom zabývá spojením mezi státem a kapitalismem v liberálních společnostech západní Evropy v recenzi knihy Wernera Bonefelda *The Strong State and the Free Economy*.

Řada dalších textů jde dále do minulosti a zkoumá hlubší kontext intelektuálních dějin středovýchodní Evropy. V anglické sekci rozebírá Dan Swain myšlení sovětského právního teoretika Jevgenije Pašukanise, které chápe jako kritický protipól k nedávným levicově orientovaným rawlsiánským teoriím spravedlnosti. Dvě recenze z pera Nicka

Evanse a Vikashe Singha spolu se Sangeetem Parasharem pojednávají o dědictví ekonomia heterodoxního proudu Karla Polanyiho s ohledem jak na jeho rané práce psané v maďarštině, tak i na jeho slavnější práce z pozdní doby. V česko-slovenské sekci věnuje Ivana Komanická pozornost intelektuálnímu světu levicové, maďarsky mluvící inteligence v době po První světové válce s bližším pohledem na socialistické avantgardní hnutí proletářské kultury v Košicích (tehdy součást Slovenské republiky rad).

Dílo Pašukanise a Polanyiho klade důležité otázky s ohledem na vzájemné propojení ekonomické struktury, společenských institucí a kulturních forem. Tyto otázky dále rozebírá Nicole Pepperell v kriticky pojaté studii o chápání zbožního fetišismu u Györgye Lukácse. Ten se v jeho díle ukazuje jako „falešný závoj objektivit“, který musí být odhrnut, aby se odкрыla pravá povaha společenských vztahů. Pepperell namísto toho navrhuje návrat k Marxovu pojmu z fetišizovaného zboží jako reálné formě vzájemné sociální závislosti. Étienne Balibar se zaměřuje na příbuzný problém ideologie v jejím vztahu k politickým institucím v diskusi s myšlením Louise Althussera v rámci rozhovoru, který vedl Petr Kužel (zde v českém překladu). Herbert Marcuse rozebírá vztah mezi kapitalismem a estetickou dimenzí lidské zkušenosti v prvním českém překladu deváté kapitoly jeho slavné knihy *Erós a civilizace*. Nick Nesbitt analyzuje rovněž v českém překladu specifický problém „vnitřní diference“ v hudební filosofii Theodora Adorna a Gillesa Deleuze.

Ostatní texty se pak rozbíhají různými teoretickými směry. V anglické sekci se Norbert Trenkle věnuje nástupu toho, co nazývá „fiktivní kapitál“, který podle něj ve stále větší míře nahrazuje přímé vykořisťování práce. V česko-slovenské sekci pak Petr Kužel recenzuje knihu Juraje Halase o Marxově příspěvku k metodologii kritických společenských věd a Erik Leško recenzuje knihu o globální nerovnosti Ondřeje Horkého-Hlucháně a Tomáše Profanta a kol. Vít Bartoš se obrací směrem k přírodním vědám a v polemickém tónu vůči jedné tradici humanistického marxismu nás vybízí k zaujetí sympatičtější perspektivy vzhledem k Engelsově koncepci dialektiky přírody. Dále přinášíme český překlad recenzního eseje z anglického čísla *Kontradikcí* 2017 Josepha Grima Feinberga o pojmech hegemonie a množství („*multitude*“) v té podobě, v jaké se objevují v knize *Radical Democracy and Collective Movements Today*.

*

Kritická a emancipační teorie je sama v sobě optimistická přinejmenším v jednom ohledu: nahlíží na společnost jako na neuzavřenou entitu, která obsahuje mnoho kontradikcí, a tedy i potenciál, který nelze nikdy zcela vyčerpat. Kritika jako nikdy nekončící proces je pak hrou, která není nikdy zcela prohrána. To samé ovšem naneštěstí neplatí o lidském jedinci a jeho životě. I proto uzavíráme *Kontradikce* vzpomínkou na dva významné myslitele, kteří zemřeli v období po posledním vydání *Kontradikcí*. Prvním je italský filosof a historik idejí Domenico Losurdo, který mj. přispěl významnou měrou ke kritice historických kořenů liberalismu, pojmu totalitarismu a našemu rozumění významu hegelovského myšlení pro levicovou, emancipační a progresivní teorii. Druhým

Kontradikce

je Moishe Postone, který nás ovlivnil nejen svou průlomovou reinterpetací marxismu a myšlení Karla Marxe samého, ale byl rovněž členem naší mezinárodní ediční rady a významným spolupracovníkem *Kontradikcí*. Svou bitvu se smrtí nemohli vyhrát, ale jejich dílo, které zanechali a které nyní vstoupilo do sdíleného procesu společenské kritiky, v sobě nese stále mnoho života.